

KİMYANIN TƏDRİSİNDƏ MODUL TƏLİM TEXNOLOGİYASINDAN İSTİFADƏ

A.Z.Məmmədova, R.X.Məmmədova, R.V.Bəndəliyeva, G.V.Şadlinskaya, E.M.Mustafayeva

Məqalədə modul təlim texnologiyasının mahiyyəti, digər təlim sistemlərindən üstünlükləri, modulların hazırlanması, kimyanın tədrisində istifadə imkanları barədə ədəbiyyat materialları əsasında ümumiləşdirmələr aparılmış və müvafiq sxem tərtib edilmişdir. Modul texnologiyasının kimyanın tədrisində istifadə metodikasına aid kurikulumla tədris aparılan VIII sinif kimya kursundan “Kimyəvi rabitə” tədris vahidinin modulu hazırlanmışdır. Modulun məzmunu doqquz tədris elementini (TE) əhatə edir. Hər bir tədris elementinə aid dərslərin məqsədlərinin reallaşdırılması üçün sual və tapşırıqlar, həmçinin istinad konspektləri verilmişdir. Modulun məzmununda “Kimyəvi rabitə”-yə aid bütün məsələlərin şagirdlər tərəfindən hərtərəfli mənimsənilməsinin təmin edilməsi nəzərə alınmışdır.

Müasir təhsil sistemində təlim prosesinin səmərəli təşkili, şagirdlərin müstəqil bilik qazanmalarının təmin edilməsi üçün yeni pedaqoji texnologiyalardan istifadəyə üstünlük verilir. Yeni pedaqoji texnologiyaların tədrisdə, o cümlədən kimyanın tədrisində tətbiqi nəticəsində şagirdlərin idrak fəaliyyəti, intellektual səviyyəsi, müstəqilliyi, elmə marağı, yaradıcılığı və s. xüsusiyyətlərini inkişaf etdirmək mümkündür. Belə təlim texnologiyalardan biri də dərstdə ünsiyyətin subyekt-subyekt səviyyəsində qurulmasına imkan verən modul təlim sistemi (MTS)-dir [1].

Modul təlim sistemində öyrənən modul üzərində müstəqil işləyərək konkret tədris məqsədlərinə nail olur. Bu təlim müəllim – şagird, şagird-şagird münasibətlərinin yaranmasını reallaşdırmaqla yanaşı, məzmunun məqsədlərini öyrənənlər tərəfindən hissə-hissə mənimsənməsini təmin edir ki, bu da onların arasındakı ünsiyyət formalarının çevik dəyişilməsinə şərait yaradır. Bu sistemin əsas vasitəsi tədris moduludur. Modul - tədris materialını və ona yiyələnmək üçün zəruri didaktik texnologiyaları özündə ehtiva edən vahid “didaktik blokdur”. Modulun tərkibində əməli fəaliyyət planı, informasiya bankı, konkret didaktik məqsədlərə nail olmaq üçün metodik göstərişlər öz əksini tapır. Bu baxımdan da modul məzmun və öyrənmə metoduna görə şagirdin idrak fəaliyyətinə tam uyğunlaşdırılmış, fərdiləşdirilmiş təlim proqramıdır.

Kimyanın tədrisində bu təlim metodundan istifadə üçün əvvəlcə modul proqramı tərtib edilməlidir [2-4]. Bu proqram Kompleks Didaktik Məqsəd (KDM) və ona nail olmaq üçün modullar toplusunu özündə birləşdirir. Modul proqramını

tərtib etmək üçün kimya müəllimi ilk növbədə kursun əsas elmi ideyalarını dəqiqləşdirməli, daha sonra təlim məzmununu bu ideyalar ətrafında müəyyən bloklar formasında strukturlaşdırmalıdır.

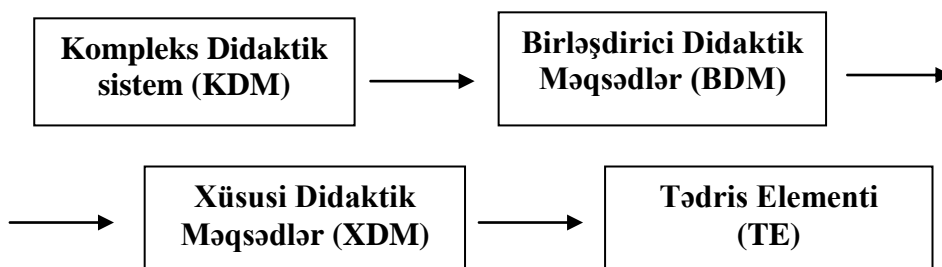
Mütəxəssislər Kompleks Didaktik Məqsədin iki səviyyəsinin mövcudluğunu göstərirlər:

- təlim məzmununun oyrənən tərəfindən mənimsənilməsi və praktik fəaliyyətdə istifadə səviyyəsi;

- gələcəkdə digər tədris materiallarının öyrənilməsində ondan istifadə

XDM-lər Tədris Elementinin öyrənilməsinə imkan verir. Hər bir XDM-ə bir tədris elementi uyğun gəlir

Formalaşdırılmış modulun strukturunu aşağıdakı kimi təsvir etmək olar:

Modul təliminin əsas prinsipi Kompleks, Birləşdirici və Xüsusi Didaktik Məqsədlərin əlaqələndirilməsindən, birləşdirilməsindən ibarətdir. Beləki, XDM-lərin öyrənilməsi konkret modulun BDM-in öyrənilməsinə, bütün BDM-lərin öyrənilməsi isə KDM-in öyrənilməsinə imkan verir.

Mütəxəssislər Tədris modulu hazırlayarkən aşağıdakı praktik qaydalara riayət olunmasını məsləhət bilirlər:

- yeni modulla işə başlamazdan əvvəl şagirdin ilkin hazırlıq səviyyəsi haqqında məlumat əldə etmək zəruridir. İlkin yoxlamanın məqsədi çatışmazlıqları müəyyən etmək, onları aradan qaldırmaqdır. Nəticədən asılı olaraq, zəruri hallarda aşağıdakı ardıcılıqla biliyin korreksiyası aparılmalıdır:

- hər tədris elementinin sonunda cari nəzarəti həyata keçirmə imkanı yaradılmalı;

- modulla iş tamamlandıqdan sonra yekun nəzarət həyata keçirilməli, cari mənimsənilmə səviyyəsi müəyyənləşdirilərək, zəruri korreksiya işi aparılmalıdır.

Modul təlim texnologiyasında öyrənənin işinin səmərəli olması üçün tədris materialı elə şərh edilməlidir ki, o asanlıqla mənimsənilsin. Tədris materialı müəllim-öyrənən dialoqu formasında tərtib edilməli və öyrənəni aktiv idrak fəaliyyətinə sövq etməlidir. Deyilənlərin reallaşması isə modulun strukturundan çox asılıdır.

Modulun strukturu tədris elementlərindən əlavə daha üç kiçik blokdən ibarətdir:

- modulun ilkin bloku – burada modulun ümumi didaktik məqsədləri şərh edilir;
- modulun sonuncu bloku – burada modulun qısa xülasəsi şərh edilir;
- çıxış nəzarət bloku – burada modulun mənimsənilməsini müəyyən etmək üçün suallar hazırlanır və yoxlamalar həyata keçirilir.

Mütəxəssislər Modul təlim sistemi (MTS)-nin üstünlükləri barədə qeyd edirlər ki, bu sistemdə hər kəs sərbəst, müstəqil işləyir, müəllim və yoldaşlarından zəruri halda məsləhət alır və nəticədə materialın məzmunu daha dərinə dərk edilir [1].

Kimyadan hər hansı tədris vahidinin modul texnologiyası ilə tədrisi üçün əvvəlcə onun planı hazırlanır. Planlaşdırmada şagirdlərin idrak fəaliyyətinin məntiqi inkişafı və müəllimin təlimverisi fəaliyyətinin inkişafı əsas götürülür. Bu cür planlaşdırma didaktikada tsiklik planlaşdırma kimi qəbul olunur. Mütəxəssislər tsikli tədris proqramının bir mövzusunun o biri mövzusunun qədər təlim prosesləri təşkilində şagirdlərin idrak fəaliyyətinin və müəllimin öyrədici fəaliyyətinin məntiqi ardıcılığının tsikli kimi nəzərdə tutulduğunu qeyd edirlər. Plan hazırlandıqda əvvəlcə tədris vahidinin, sonra isə onun hissələrinin öyrənilməsinə aid dərslərin məqsədləri, bu məqsədlərə çatmaq üçün vəzifələrin yerinə yetirilmə ardıcılığı və mərhələləri nəzərdə tutulur [5].

Modul təlimi tətbiq edilən dərslərdə təlim prosesini mütəxəssislər aşağıdakı ardıcılıqla aparılmasını məqsədəuyğun hesab edirlər:

- şərh etmə dərsi, burada tədris vahidinin modulunun əsas məzmunu müəllim tərəfindən şərh olunur, şagirdlər qeydlər aparır, onlar məzmunun əks olunduğu cədvəl, sxem və diaqramlarla tanış edilir;
- müstəqil işlərin növləri müəyyənləşdirilir;
- öyrənilənlərin müzakirəsi və səhvlərin düzəldilməsi aparılır.

Kimyanın tədrisində modul təlim texnologiyasından istifadəyə aid kurikulumla uyğun olaraq hazırda tədrisi VIII sinifdə nəzərdə tutulan “Kimyəvi rabitə” tədris vahidinin modulunu və onun tədris elementlərinə aid dərslərin təşkili və keçirilməsi metodikasını təqdim edirik [6,7].

Mövzu doqquz tədris elementindən (TE) ibarət modul tsiklində öyrənilə bilər. Modul tsikli aşağıdakı tədris elementlərinə bölmək olar:

1. Modul materialının öyrənilməsinə hazırlıq
2. Kimyəvi rabitə və onun növlərinin ümumi xarakteristikası
3. Kovalent rabitə və onun əmələgəlmə mexanizmi
4. Kovalent rabitənin növləri
5. Kovalent rabitənin xassələri
6. Atom orbitallarının hibridləşməsi və molekulların quruluşu

7. İon, metal və hidrogen rabitələri

8. Kristal qəfəslərin tipləri

9. Yekunlaşdırma. Modul materiallarının mənimsənilmə səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi.

Mövzunun tədrisinin məqsədləri: şagirdlərin dövri sistemdə elementlərin xassələrinin dəyişməsi qanunauyğunluqları, atom radiusu, ionlaşma enerjisi, elektromənfilik barədə əvvəlki dərslərdə əldə etdikləri biliklərini aktuallaşdırmaq, onların kimyəvi rabitə anlayışının mahiyyəti, tipləri, kovalent rabitənin əmələgəlmə mexanizmi növləri, xassələri, hibridləşmə anlayışı, molekulların forması, ion, metal və hidrogen rabitələri, kristal qəfəsin tiplərinə aid yeni biliklər əldə etmələrinə nail olmaq. Modul materialları əsasında şagirdlərin müqayisə, təhlil, ümumiləşdirmə kimi əqli əməliyyatlar aparmaqla maddələrin xassələrinə əsasən quruluşları və əksinə quruluşlarına əsasən xassələri barədə müəyyən nəticələr çıxarmaq, fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya yaratmaq bacarıqlarını inkişaf etdirmək.

Dərslərdə istifadə olunan resurslar: kimyəvi elementlərin dövri sistem və nisbi elektromənfilik cədvəlləri, kimyəvi rabitənin və hibridləşmənin əmələgəlməsində atom orbitallarının iştirakını, hibridləşməni, kristal qəfəslərin tiplərini əks etdirən şəkillər, modulun məzmununa aid cədvəl və istinad konspektləri.

TE-1. Modul materialının öyrənilməsinə hazırlıq

Şagirdlər mövzuya aid modulun məzmunu əks olunmuş cədvəllə (Cədvəl) tanış edilir və onlara tələb olunan məqsədlərə nail olmağın yolları izah edilir. Cədvəl iri çap vərəqində, yaxud ekran vasitəsilə təqdim oluna bilər. Şagirdlər modulun məzmununu dəftərlərinə köçürürlər.

Modulun məzmununa aid şagirdlərin əvvəlki dərslərdə əldə etdikləri bilikləri aktuallaşdırmaq üçün onlara aşağıdakı suallar verilir:

- Atomun elektron quruluşu elementlərin dövri sistemdəki yerindən əlavə daha hansı xassələrini müəyyən edir?
- Atom radiusu nəyə deyilir?
- İonlaşma enerjisi və elektromənfilik anlayışlarını ifadə edin.
- Dövri sistem cədvəlində atomların ionlaşma enerjiləri və elektromənfiliklərinin əsas yarımqruplar və dövrlər üzrə dəyişməsi qanunauyğunluqlarını xarakterizə edin.
- Nisbi elektromənfilik cədvəlinə əsasən metallar və qeyri-metalların dövri sistem cədvəlində yerini müəyyən edin.

Verilən sual və tapşırıqların cavabları müəllimin korreksiyası ilə dəqiqləşdirilir.

“Kimyəvi rabitə” mövzusunda modulun məzmunu

№ TE	Bilir	Bacırır
2.	Kimyəvi rabitə və onun əmələ gəlməsində valent elektronlarının rolunu. Kimyəvi rabitənin əsasən kovalent, ion və metal rabitələri kimi tiplərə bölünməsinə. Kovalent rabitənin ümumi elektron cütü vasitəsi ilə yaranmasını.	<ul style="list-style-type: none"> • Molekulda kimyəvi rabitənin yaranmasının təbiətinin qarşılıqlı təsirdə olan atomların xarici elektron təbəqələrinin quruluşu ilə əlaqədar olduğunu izah edir; • atomların elektromənfiliklərinin qiymətinə görə kimyəvi rabitənin əmələ gəlməsinin üç halını ayırd edir; • molekulların elektron formullarını tərtib edir.
3.	Kovalent rabitənin mübadilə və donör-akseptor mexanizmi ilə əmələ gəlməsini. Valentlik anlayışının kimyəvi rabitə baxımından kovalent rabitələrin sayına bərabər olduğunu.	<ul style="list-style-type: none"> • Müxtəlif maddələrin misalında mübadilə və donör-akseptor mexanizmləri ilə kovalent rabitənin əmələgəlmə mexanizminin sxemlərini tərtib edir; • birləşmələrdə atomlar arasındakı kovalent rabitələrin sayına görə elementlərin valentliyini müəyyənləşdirir.
4.	Kovalent rabitənin növlərini, σ - (siqma) və π - (pi) rabitələrin mahiyyətini, rabitənin tərtibini.	<ul style="list-style-type: none"> • Kovalent rabitələrin növlərinin mahiyyətini əsaslandırır, onları misallarla izah edir, σ- və π- rabitələrin əmələgəlməsi sxemlərini tərtib edir; • birqat, ikiqat və üçqat rabitəli maddələrə aid misallar göstərir, onlarda σ- və π- rabitələri fərqləndirir.
5.	Kovalent rabitənin xassələrini, onların mahiyyətini və ifadəsini.	Kovalent rabitənin xassələrini müxtəlif maddələr üzərində izah edir və onların rabitənin möhkəmliyinə təsirini əsaslandırır.
6.	Hibridləşmənin mahiyyətini, sp (es-pe), sp^2 (es-pe-iki), sp^3 (es-pe-üç) hibridləşmələrinin yaranmasını və onlara uyğun molekulun formasının dəyişməsinə.	<ul style="list-style-type: none"> • Hibridləşmənin mahiyyətini ifadə edir, atom orbitallarının hibridləşməsinin sxemini tərtib edir və onları şəkillər üzərində izah edir; • metan, ammoniyak və su molekullarında eyni hibridləşmə olmasına baxmayaraq, rabitə bucaqlarının fərqli olmasının səbəbini izah edir.
7.	İon, metal və hidrogen rabitələrinin mahiyyətini, onların hansı element atomları və hansı maddə molekulları arasında yaranma bilməsinin səbəbini.	<ul style="list-style-type: none"> • İon və metal rabitələrinin əmələgəlməsini misallar üzərində göstərir, onların kovalent rabitə ilə oxşar və fərqli cəhətlərini izah edir; • qarışıq rabitəli maddələrə misallar göstərir, hidrogen rabitəsinin yaranması sxemini tərtib edir və onun digər rabitələrə nisbətən zəif olmasının səbəbini izah edir.
8.	Maddələrin kristal və amorf halda olmasını, kristal qəfəslərin tiplərini, onların fərqli cəhətlərini.	<ul style="list-style-type: none"> • Kimyəvi rabitənin xarakterinə görə kristal qəfəsin tiplərini ayırd edir, onlara misallar göstərir; • maddə tərkibinin sabitliyi qanunun yalnız molekulyar quruluşlu maddələrə aid olmasının səbəbini aydınlaşdırır.

TE-2. Kimyəvi rabitə və onun növlərinin ümumi xarakteristikası

Məqsəd:

1. Atomların xarici elektron təbəqələri barədə biliklərini aktuallaşdırır və ona əsasən valent elektronlarını müəyyən edir.

2. Atomların elektromənfiliklərinin qiymətinə əsasən kimyəvi rabitəni tiplərə ayırır.

3. Maddələrdə kimyəvi rabitənin yaranması sxemlərini (elektron formullarını) tərtib edir və mahiyyətini aydınlaşdırır.

Sınıfın təşkilindən sonra şagirdlər qruplara bölünür və istinad konspektindən istifadə etməklə onlara aşağıdakı sual və tapşırıqların icra edilməsi tapşırılır.

- Hidrogen, oksigen, xlor və natrium atomlarının elektron formullarını yazın və onların xarici elektron təbəqəsində olan elektronların sayını müəyyən edin.

- Sizcə molekulda atomlar necə olur ki, bir yerdə qala bilir?

- Təsirsiz qazların xarici energetik səviyyəsində neçə elektron olur?

- Helium və neonun elektron formuluunu yazın.

- Atomun xarici elektron təbəqəsində yerləşən elektronların sayı dövrü sistem cədvəlində müəyyən istisnalar olmaqla nəyə bərabər olur?

- Kimyəvi rabitənin yaranmasında hansı elektronlar iştirak edir?

- Atomun normal və həyacanlanmış halı dedikdə nə başa düşülür?

Fikrinizi misallarla əsaslandırın.

- Elektromənfiliklərin qiymətinə görə kimyəvi rabitənin əsas hansı tipləri vardır?

- İstinad konspektində göstərilənlərə əsasən hidrogen, hidrogen-xlorid və natrium-xlorid molekullarında kimyəvi rabitənin yaranması sxemini yazın.

- Oksigen, azot, hidrogen-flüorid və natrium-flüorid molekullarında kimyəvi rabitənin yaranması sxemini yazın.

I. Kimyəvi rabitə və onun növlərinin ümumi xarakteristikasına aid istinad konspekti

1.1. Kimyəvi rabitə molekulda atomları bir-birinə bağlayan qüvvədir.

1.2. Kimyəvi rabitənin əmələ gəlməsində valent elektronları iştirak edir.

1.3. Kimyəvi element atomları elektron almaq, yaxud verməklə xarici elektron təbəqələrində olan elektronların sayını müvafiq təsirsiz qazların elektron təbəqələrinə uyğun tamamlayırlar.

1.4. Kimyəvi rabitənin əsas növləri onu əmələ gətirən element atomlarının elektromənfilikləri ilə xarakterizə olunur.

1.5. Qeyri-polyar kovalent rabitə eyni qeyri-metal atomları, polyar-kovalent rabitə müxtəlif qeyri-metal atomları, ion rabitəsi isə metal və qeyri-metal atomları arasında yaranır.

TE-3. Kovalent rabitə və onun əmələgəlmə mexanizmi

Məqsəd:

1. Kovalent rabitə haqqında biliklərini aktuallaşdırır.
2. Kovalent rabitənin iki mexanizm üzrə əmələgəlməsini bilməklə mahiyyətini izah edir.

3. Donor-akseptor rabitəsində donor və akseptorun rolunu aydınlaşdırır və misallar göstərir.

4. Kovalent rabitə əsasında valentlik barədə təsəvvürlərini genişləndirir.

Sınıfın təşkilindən sonra şagirdlərə istinad konspekti əsasına aşağıdakı sual və tapşırıqları cavablandırmaq təklif olunur:

- Kovalent rabitə necə yaranır?
- Kovalent rabitənin əmələ gəlməsində valent elektronlarının hansıları iştirak edir?

- Kovalent rabitə neçə elektronlu və neçə mərkəzlidir?

- Kovalent rabitəli maddələrə misallar göstərin.

- Kovalent rabitənin əmələgəlmə mexanizmlərini misallar üzərində izah edin.

- Kovalent rabitə baxımından valentlik necə ifadə olunur?

- Valentlik hansı birləşmələr üçün özünü doğruldur?

II. Kovalent rabitənin əmələgəlmə mexanizminə aid istinad konspekti

2.1. Kovalent rabitə lokallaşmış (yalnız iki atom arasında təsir göstərən) iki elektronlu, ikimərkəzli rabitədir.

2.2. Kovalent rabitə iki mexanizm üzrə əmələ gəlir: a) əks spinli elektronların cütləşməsi ilə (mübadilə mexanizmi); b) donor-akseptor mexanizmi ilə.

2.3. Mübadilə mexanizmi ilə kovalent rabitə əmələ gələndə atomunun valent elektronlarının təkləri cütləşir.

2.4. Donor-akseptor mexanizmi ilə kovalent rabitədə bir atomun boş orbitalı, digərinin isə bölünməmiş cüt elektronu iştirak edir. Bölünməmiş elektron cütünü rabitəyə təqdim edən atom donor, boş orbitalı olan atom isə akseptor adlanır. Bu yolla əmələ gələn kovalent rabitə isə donor-akseptor rabitəsi adlanır.

2.5. Donor- akseptor rabitəsi ammonium ionu (NH_4^+), hidroksonium ionu (H_3O^+) və karbon-mono oksid (CO) əmələ gələndə yaranır.

2.6. Donor akseptor mexanizmi ilə əmələ gələn rabitə donordan akseptora doğru istiqamətlənmiş oxla göstərsə də molekulda olan digər kovalent rabitələrdən fərqlənir.

2.7. Donor akseptor mexanizmi ilə rəbitə yarananda donor atomunun valenti bir vahid artır.

2.8. Kovalent rəbitəli birləşmələrdə element atomlarının valentliyi onların arasında yaranan kovalent rəbitələrin sayına bərabərdir.

TE-4. Kovalent rəbitənin növləri

Məqsəd:

1. Kovalent rəbitəni növlərini atomların elektromənfilinin qiymətinə görə xarakterizə edir.

2. Kovalent rəbitənin növlərinə aid misallar göstərir və onlarda rəbitənin yaranma sxemini tərtib edir.

3. Molekulda qütbləşməni (dipolun əmələ gəlməsini) izah edir.

4. Molekulda atomlar arasında yaranan siqma və pi rəbitələrin mahiyyətini izah edir və misallar göstərir.

Sınıfın təşkilindən sonra şagirdlər istinad konspektinə və kimyəvi rəbitəyə aid şəkillərə əsasən aşağıdakı sual və tapşırıqları cavablandırırlar.

• Kovalent rəbitənin növləri hansılardır və onlar biri-birindən nə ilə fərqlənir?

• Polyar və qeyri-polyar rəbitələr nəyə deyilir? Fikrinizi misallarla izah edin.

• Dipol nədir?

• σ - və π - rəbitələr necə əmələ gəlir və onlardan hansı nisbətən möhkəmdir?

III. Kovalent rəbitənin növlərinə aid istinad konspekti

3.1. Kovalent rəbitənin iki növü vardır: qeyri-polyar və polyar kovalent rəbitə. Elektromənfilii eyni olan qeyri-metal atomları arasında qeyri-polyar, elektromənfilii ilə az fərqlənən qeyri-metal atomlar arasında yaranan rəbitə isə polyar rəbitə adlanır.

3.2. Polyar kovalent rəbitə əmələ gələndə molekulda qütbləşmə yaranır .

3.3. Bəzi polyar rəbitəli molekularda qütbləşmə yaranmadığı üçün, onlar qeyri polyar olurlar. Karbon qazı, metan və s.-ni buna misal göstərmək olar.

3.4. σ - rəbitələr birqat rəbitə olub, rəbitə əmələ gətirən atomların s-s, p-p və s-p elektron buludlarının onların mərkəzlərini birləşdirən xətt üzrə örtülməsi zamanı əmələ gəlir.

3.4. π - rəbitə kovalent rəbitəni əmələ gətirən atomların mərkəzlərini birləşdirən oxun hər iki tərəfindən p-orbitallarının yandan örtülməsi hesabına əmələ gəlir.

3.5. π - rəbitə σ - rəbitəyə nisbətən zəif olduğu üçün kimyəvi reaksiyalarda daha tez qırılır.

TE-5. Kovalent rabitənin xassələri**Məqsəd:**

1. Kovalent rabitənin əsas xarakterik xassələrini bilir və onları ifadə edir.
2. Kovalent rabitənin xassələrinin onun möhkəmliyinə təsirini izah edir.
3. Kimyəvi reaksiyanın istilik effektini, ekzotermik və entotermik anlayışlarına aid biliklərini rabitə enerjisi baxımından aktuallaşdırır, genişləndirir və dərinləşdirir.
4. Atomların valent imkanları barədə biliklərini aktuallaşdırır və möhkəmləndirir.

Müəllim sinfin təşkiliindən sonra istinad konspekti əsasında şagirdlərə aşağıdakı sual və tapşırıqları cavablandırılmalarını təklif edir.

- Kovalent rabitənin əsas xassələri hansılardır?
- Kovalent rabitənin davamlılığı hansı amillərdən asılıdır?
- Kimyəvi rabitənin enerjisi nə ilə xarakterizə olunur?
- Kovalent rabitənin doymuşluğu, istiqaməti, uzunluğu, polyarlığını izah edin və onun rabitənin möhkəmliyinə təsirini əsaslandırın.
- Kovalent rabitənin doymuşluğunu valentlik imkanları baxımından izah edin.
- Rabitənin tərtibi nədir? Misallarla izah edin.

IV. Kovalent rabitənin xassələrinə aid istinad konspekti

4.1. Kovalent rabitənin əsas xassələri – onun möhkəmliyi, enerjisi, doymuşluğu, istiqamətliliyi, polyarlığı, uzunluğu və tərtibidir.

4.2. Atom nüvələri arasında elektron sıxlığı nə qədər böyük olarsa, rabitə daha möhkəm olar.

4.3. Kimyəvi rabitənin möhkəmliyini əsasən, kovalent rabitənin doymuşluğu, uzunluğu və polyarlığı xarakterizə edir.

4.4. Rabitə enerjisi, rabitəni qırmaq üçün lazım olan minimum enerjinin miqdarıdır. Rabitəni qırmaq üçün enerji çox olduqda, o, daha möhkəm olur.

4.5. Kimyəvi reaksiyalarda əmələ gələn maddələrin atomları arasındakı rabitə enerjilərinin cəmi ilə reaksiyaya daxil olan maddələrin atomları arasındakı rabitə enerjilərinin cəminin fərqi istilik effekti adlanır. Bu fərq müsbət olduqda kimyəvi reaksiya ekzotermik, mənfi olduqda isə endotermik olur.

4.6. Atomların valentlik imkanları normal və həyacanlanmış halda olan tək elektronların sayı ilə, həmçinin həyacanlanmış halda olan cüt elektronlar və boş orbitalla müəyyən edilir.

4.7. Kovalent rabitənin doymuşluğu atomların valentlik imkanları ilə müəyyən olunur.

4.8. Kimyəvi rabitənin istiqaməti fəzada elektron buludlarının müxtəlif cür yerləşməsi ilə izah olunur.

4.9. Rabitənin uzunluğu rabitəni əmələ gətirən atomların nüvələri arasındakı məsafə ilə ölçülür, polyarlığı isə kovalent rabitəni əmələ gətirən elektron cütünün atomlardan birinə tərəf yerdəyişməsindən asılıdır.

4.10. Rabitənin uzunluğu qısa, polyarlığı çox olduqda, rabitə möhkəm olur.

4.10. Rabitənin tərtibi (qatlılığı) iki atom arasında yaranan rabitələrin sayı ilə müəyyən olunur. Rabitənin tərtibi artıqca onun enerjisi artır, uzunluğu isə qısalır.

TE-6. Atom orbitallarının hibridləşməsi və molekulların quruluşu.

Məqsəd:

1. Atomun normal və həyacanlanmış halları barədə əvvəlki dərslərdən əldə etdiyi biliklərini aktuallaşdırır.

2. Atom orbitallarının hibridləşməsinin mahiyyətini izah edir.

3. Müxtəlif növ hibridləşməni misallarla izah edir.

4. Hibridləşmənin molekulun formasına təsirini şərh edir.

Dərsin təşkilindən sonra müəllim şagirdlərə istinad konspekti və hibridləşməyə aid şəkillər əsasında aşağıdakı sual və tapşırıqları cavablandırmağı təklif edir.

- Atom orbitallarının hibridləşməsi necə baş verir?
- sp ($es-pe$), sp^2 ($es-pe-2$) və sp^3 ($es-pe-3$) hibridləşmələrini sxemlər tərtib etməklə izah edin.
- Hibridləşmənin molekulların quruluşuna təsirini izah edin.
- Metan, ammoniyak və su molekullarında hibridləşmənin eyni olmasına baxmayaraq, rabitə bucaqlarının fərqli olmasının səbəbini izah edin.
- sp -, sp^2 - və sp^3 - hibrid orbitallarını enerjiləri necə dəyişir?
- Hibrid elektron buludlarının örtülməsi nəticəsində hansı rabitə əmələ gəlir?

V. Atom orbitallarının hibridləşməsi və molekulların quruluşuna aid istinad konspekti

5.1. Atomun həyacanlanması zamanı əmələ gələn tək elektronlu orbitallar qarışaraq eyni enerjili və eyni yeni formalı hibrid orbitalları əmələ gəlir.

5.2. Müxtəlif orbitalların kombinasiyasından eyni enerjili və eyni formalı yeni orbitalların əmələ gəlməsi prosesi hibridləşmə adlanır.

5.3. sp - hibridləşməni ikinci dövrün elementləri əmələ gətirir, yaranan iki hibrid orbitalı 180° -li bucaq altında yerləşir və molekul xətti quruluşlu olur.

5.4. Aralarında üçqat rabitəsi olan karbon atomları eləcə də hər iki tərəfində ikiqat rabitəsi olan karbon atomları (məsələn karbon qazı: $O=C=O$) sp -hibridləşmə halındadır.

5.5. sp^2 - hibridləşməni üçüncü dövrün elementləri əmələ gətirir, yaranan üç hibrid orbitalı bir müstəvidə yerləşərək bir-birinə nəzərən 120° -li bucaq altında istiqamətlənirlər və molekullar üçbucaq quruluşlu olur.

5.6. Aralarında ikiqat rabitəsi olan karbon atomları (alkenlər və birqat rabitə ilə ayrılan alkadienlərdə) sp^2 - hibridləşmə halındadır.

5.7. sp^3 - hibridləşmə bir s- və üç p- orbitalının hibridləşməsindən əmələ gəlir, yaranan dörd hibrid orbitalları bir-birinə nəzərən 90° -yə yaxın bucaq altında istiqamətlənir və molekullar tetraedr formasında olur.

5.8. Aralarında yalnız σ - rabitəsi olan karbon atomları (alkanlarda və tsikloalkanlarda), ammonyakda azot və sudakı oksigen atomları sp^3 - hibridləşmə halındadır.

5.9. Metan, ammonyak və suda karbon, azot və oksigen atomları eyni hibridləşmə halında olmalarına baxmayaraq valent bucaqlarının fərqli olmasının səbəbini belə izah etmək olar: metanda hibridləşmədə dörd elektronu olan dörd orbital iştirak edir və dörd rabitə yaranır; ammonyakda hibridləşmədə beş elektronu olan dörd orbital iştirak edir və üç rabitə yaranır; suda hibridləşmədə altı elektronu olan dörd orbital iştirak edir və iki rabitə yaranır. Beləliklə, metandan fərqli olaraq ammonyakda azotun bir bölünməmiş elektron cütünün, suda oksigenin iki bölünməmiş elektron cütünün olması və onların rabitənin yaranmasında iştirak etməmələri valent bucağının kiçilməsinə səbəb olur.

5.10. Eyni energetik səviyyədə yerləşən s- orbitalının enerjisinin p- orbitalının enerjisindən az olması səbəbindən $sp - sp^2 - sp^3$ istiqamətində enerji artır.

TE-7. İon, metal və hidrogen rabitələri

Məqsəd:

1. Kimyəvi rabitə barədə biliklərini aktualaşdırır və inkişaf etdirir.
 2. İon, metal və hidrogen rabitələrinin mahiyyətini bilir və misallar üzərində izah edir
 3. Kimyəvi rabitənin əsas tiplərini müqayisə edir və müvafiq nəticələr çıxarır.
 4. Qarışıq rabitəli maddələrdə rabitələrin növünü ayırd edir və sayını müəyyənləşdirir.
 5. Metal rabitəsinə görə metalların bir sıra xassələrini xarakterizə edir.
- Sınıfın təşkili və kimyəvi rabitəyə dair bir neçə sual verildikdən sonra şagirdlərə istinad konspekti və şəkillərə əsasən aşağıdakı sual və tapşırıqların cavablandırılması təklif olunur.

- İon rabitəsi necə əmələ gəlir?
- İon rabitəsi əsasən hansı maddələrdə əmələ gəlir? Misallar göstərin.
- Qarışıq rabitəli maddələrdə ion və kovalent rabitələrin sayını necə bilmək olar?

- Metal rabitəsi nəyə deyilir?
- Metal rabitəsi metalların hansı xassələrini xarakterizə edir?
- Hidrogen rabitəsi necə əmələ gəlir və onun digər rabitələrdən əsas fərqi nədir?

• Hidrogen rabitəli maddələrə misallar göstərin və onun maddənin xassələrinə təsirini izah edin.

VI. İon, metal və hidrogen rabitələrinə aid istinad konspekti

6.1. İon rabitəsi elektromənfiliyi ilə kəskin fərqlənən metal və qeyri-metal atomları arasında əmələ gəlir.

6.2. İon rabitəsi yaranması zamanı əvvəlcə elektronların tam yerdəyişməsi nəticəsində müsbət (kation) və mənfi (anion) yüklü ionlar əmələ gəlir, sonra isə onların arasında elektrostatik cazibə qüvvəsi ilə rabitə yaranır.

6.3. Oksigensiz turşuların duzlarında, qələvi və qələvi-torpaq metalların oksidlərində yalnız ion rabitəsi, qələvilərdə, oksigenli turşuların duzlarında, turş, əsasi, qarışıq və ikiqat duzlarda isə həm ion, həm də kovalent rabitə olur.

6.4. Ammoniumun duzlarında ion rabitəsi ammonium ionu ilə turşu qalığı arasında olur.

6.5. İon rabitəli birləşmələrdə ion rabitəsinin sayı kationun sayı ilə valentliyinin hasilinə bərabərdir.

6.6. İon rabitəsindən əlavə polyar kovalent rabitəsi də olan maddələrdə polyar kovalent rabitələrin sayını müxtəlif cür hesablamaq olar.

6.7. Əsaslarda polyar kovalent rabitələrin sayı hidrosil qrupunun sayına, normal və oksigenli turşu qalığı olan ikiqat duzlarda turşu əmələ gətirən elementin valentliyi ilə turşu qalığının sayının hasilinə, turş duzlarda hidrogenin sayı ilə turşu əmələ gətirən elementin valentliyinin cəmi ilə turşu qalığının indeksinin hasilinə bərabər olur.

6.8. Əsasi duzlarda polyar kovalent rabitələrin sayı oksigensiz turşu qalığı olduqda hidrosil qrupunun sayına, oksigenli turşu qalığı olduqda isə hidrosil qrupunun sayı ilə turşu əmələ gətirən elementin valentliyinin cəminə bərabərdir.

6.9. Oksigenli turşu qalığı olan qarışıq duzlarda polyar kovalent rabitələrin sayı turşu əmələ gətirən elementin (oksigenli turşu qalığında olan) valentinin turşu qalığının indeksinə hasilinə bərabərdir.

6.10. İon rabitəsi kovalent rabitəyə nisbətən möhkəm olduğu üçün onlara aid olan birləşmələrin xassələrində fərqlilik meydana çıxır. Beləki, ion rabitəli birləşmələr polyar həlledicilərdə yaxşı həll olur, ionlara ayrılır, kimyəvi reaksiyalara asanlıqla girir, yüksək ərimə və qaynama temperaturuna malik ion kristalları əmələ gətirir, ərintiləri və suda məhlulları elektrik cərəyanını keçirir.

6.11. Metal rabitəsi metalların ionları ilə nisbətən sərbəst elektronları arasında yaranır.

6.12. Metallarin bərk (civədən başqa), plastik, metal parıltılı olması, elektriki və istiliyi yaxşı keçirməsi kimi xassələri metal rabitəsi hesabına olur.

6.13. Hidrogen rabitəsi maddə molekulları arasında yaranır. Bir molekulun hidrogen atomu ilə digər molekulun daha güclü elektromənfi elementinin (O,N,F) atomu arasında yaranan rabitəyə hidrogen rabitəsi deyilir və üç nöqtə ilə göstərilir.

6.14. Hidrogen rabitəsi digər rabitələrə nisbətən zəif olub əsasən su, hidrogen-flüorid, spirt, üzvi turşular, aminlərdə, həmçinin həmin maddələrlə su arasında yaranır.

6.15. Spirtlər və üzvi turşuların qaynama temperaturunun onlara uyğun karbohidrogenlərə nisbət çox olmasına səbəb hidrogen rabitəsinin yaranmasıdır.

TE-8. Kristal qəfəslərin tipləri

Məqsəd:

1. Maddələri formasına görə kristal və amorf kimi təsnif edir.
2. Maddələrdə olan kimyəvi rabitəyə görə onların kristal qəfəslərinin tiplərini müəyyən edir.
3. Maddələrin kristal qəfəslərinin tiplərinə görə xassələri barədə məlumat verir.
4. Maddə tərkibinin sabitliyi qanunun nə üçün molekulyar quruluşlu maddələrə aid olduğunu izah edir.

Sinfin təşkilindən sonra istinad konspekti və əvvəlki tədris elementlərindən əldə etdikləri biliklərə əsasən şagirdlər aşağıdakı sual və tapşırıqları cavablandırırlar.

- Kristal və amorf maddələr biri-birindən nə ilə fərqlənir?
- Kristal qəfəslərin tipləri hansılardır?
- Kimyəvi rabitənin təbiətinə görə kristal qəfəsin tiplərini xarakterizə edin.
- Kristal qəfəsin tiplərinə görə maddələrin xassələrini şərh edin.
- Kristal qəfəsin tiplərinə aid misallar göstərin.
- Tərkibin sabitliyi qanunu hansı quruluşlu maddələr üçün özünü doğruldur?

VII. Kristal qəfəslərin tiplərinə aid istinad konspekti

7.1. Maddələr formasına görə amorf və kristal olurlar.

7.2. Kovalent rabitəli maddələr molekulyar və atom, ion rabitəli maddələr ion, metal rabitəli maddələr isə metal kristal qəfəsləri əmələ gətirirlər.

7.3. Tərkibində metal atomu olan maddələr ion, metallar metal, polyar və qeyri-polyar molekullar molekul kristal qəfəsləri əmələ gətirirlər. B, Si, SiC, SiO₂, qırmızı və qara fosfor isə atom kristal qəfəsi əmələ gətirir.

7.4. Molekulyar kristal qəfəsli maddələr digərlərinə nisbətən aşağı ərimə və qaynama temperaturuna malikdirlər

7.5. Maddələrin quruluşuna görə xassələri, xassələrinə görə isə quruluşları barədə fikir söyləmək olar.

7.6. Tərkibin sabitliyi qanunu molekulyar quruluşlu maddələr üçün özünü doğruldur. Qeyri-molekulyar quruluşlu maddələrin tərkibi alınma üsulundan və şəraitdən asılıdır.

TE-9. Yekunlaşdırma. Modul materialının mənimsənilmə səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi

Məqsəd:

1. “Kimyəvi rabitə” mövzusunda aid biliklərini sistemləşdirir, ümumiləşdirir və dərinləşdirir.

2. Modulun məzmununa aid məsələləri necə mənimsədiyini test tapşırıqlarını icra etməklə nümayiş etdirir.

Dərsin əvvəlində müəllim modul materialına aid hansı bilikləri mənimsəmələri barədə şagirdlərin fikirlərini dinləyir və sonra aşağıdakı məsələlərə aid ümumiləşdirmə aparır:

- kimyəvi rabitənin mahiyyəti, atomların elektromənfiliklərinə əsasən onların əsas tiplərinin müəyyən edilməsi;
- kovalent rabitənin əmələgəlmə mexanizmlərinin sxemlər üzrə izah edilməsi, valentlik anlayışının dərinləşdirilməsi və genişləndirilməsi;
- kovalent rabitənin növləri, elektron buludlarının hansı ox boyunca örtülməsinin σ - və π - rabitələrin yaranmasına təsiri;
- kovalent rabitələrin xassələrinin rabitənin möhkəmliyinə təsirinin araşdırılması;
- atom orbitallarının hibridləşməsinin mahiyyəti və onun molekulun quruluşuna təsiri;
- ion, metal və hidrogen rabitələrinin mahiyyəti və onların kovalent rabitə ilə müqayisəli xarakteristikası;
- kimyəvi rabitənin təbiətinə əsasən kristal qəfəslərin tiplərinin müəyyən edilməsi və maddə tərkibinin sabitliyi qanununun molekulyar quruluşlu maddələr üçün özünü doğrultduğunun əsaslandırılması.

Sonra modulun bütün tədris elementlərini əhatə edən, iki variantda hazırlanmış test tapşırıqları böyük kağızlarda lövhədən asılır, yaxud ekranda nümayiş etdirilir. Şagirdlərin həmin testləri nə dərəcədə cavablandırmaları əsasında modul materialının mənimsənilməsi səviyyəsi müəyyənləşdirilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. A.O. Mehrabov, Ə.M. Abbasov, Z.Z. Zeynalov, R. Həsənov. Pedaqoji texnologiyalar. Bakı, "Mütərcim", 2006. 370 s.
2. A.Əliyev. Müasir pedaqoji texnologiyalar və kimyanın tədrisində onlardan istifadənin metodikası. Bakı. 2009.
3. Г. М. Чернобельская. Методика обучения химии в средней школе. М.,2000, 336с.
4. С.С. Космодемьянская, С.И. Гильманшина. Методика обучения химии. Казан 2011, 135 с.
5. M.M. Abbasov, A.H. Əliyev, M.S. Fərəcov, V.S. Əliyev. Ümumtəhsil məktəbləri üçün kimya fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) (VII-XI siniflər üçün) "Kimya məktəbdə jurnalı" 2-3 (46-47) 2014, s. 4-148.
6. R.Ə.Əliyeva, V.M.Abbasov və b. Kimya 8-ci sinif üçün dərslik, Bakı, "Aspoliqraf", 2015, 200 s.
7. Н.Е.Кузнецова, И. М. Титова, Н.Н. Гара. Химия. Учебник для учащихся 8 класса общеобразовательных учреждений. Под. ред. проф. Н.Е.Кузнецова. Москва 2012, 220 с.

Использование модульной технологии обучения при обучении химии

РЕЗЮМЕ

В статье проведено обобщение на основе литературы о сущности модульной технологии обучения, преимуществах его по сравнению с другими системами, подготовке модулей, возможностях использования в обучении химии и составлена соответствующая схема. Разработана модульная единица обучения «Химическая связь» о методике использования модульной технологии в обучении химии из курса VIII класса, обучение в котором проводится по курикулуму. Содержание модуля охватывает девять элементов обучения (ЭО). Заданы вопросы и задания, а также конспекты ссылок для реализации целей уроков по каждому элементу обучения. Учтено обеспечение всестороннего освоения учащимися всех вопросов про «Химическую связь» в содержании модуля.

The use of modular technology of training in teaching chemistry

SUMMARY

The article, based on the generalization of the literature about the nature of modular training technology, its benefits compared with other systems, preparation of modules, can be used in teaching chemistry and compiled the relevant scheme. The modular unit of study "Chemical bonding" technique for the use of modular technology in teaching chemistry of course VIII class training which is carried out on the curriculum. Module content includes nine training elements (TE). Ask questions and tasks, as well as summaries of references for the realization of the objectives of lessons for each element of training. Taken into account to achieve the full development of students of all questions about the "chemical bond" in the module content.

Açar sözlər: modul texnologiyası, tədris elementi, didaktik məqsəd, elektromənfilik, kimyəvi rabitə, hidrogen rabitəsi, kristal qəfəs

Ключевые слова: модульная технология, элемент обучения, дидактическая цель, электроотрицательность, химическая связь, водородная связь, кристаллическая решетка.

Key words: modular technology, a learning process, didactic aim, electronegativity, chemical bonding, hydrogen bonding, the crystal lattice.